

УДК 793.3

*Захарова Валентина Анатоліївна,
аспірантка Київського національного
університету культури і мистецтв
ORCID 0000-0001-5146-6845
aspirantura-knukim@ukr.net*

ЖІНКИ В УКРАЇНСЬКОМУ БАЛЕТІ: ДО ІСТОРИОГРАФІЇ ДОСЛІДЖЕННЯ

Мета дослідження – систематизувати основні праці щодо висвітлення ролі жінок – танцівниць, балетмейстерів, педагогів – у становленні української балетної школи, представлені напрацюваннями вчених-мистецтвознавців та іншими публікаціями. **Методологія дослідження** ґрунтується на використанні історичного, бібліографічного і описового методів з проекцією на мистецтвознавчий аналіз. **Наукова новизна.** Стаття є першою спробою систематизації матеріалу про дослідження жіночого балетного виконавства в Україні. **Висновки.** Аналіз джерел з історії становлення балетного мистецтва України і початків формування вітчизняної школи балетного виконавства дає підстави стверджувати про чималий накопичений фактологічний та історичний матеріал. Проте дослідження становлення і сучасного стану жіночого балетного виконавства в Україні ще не стало предметом системного зацікавлення з боку науковців. При цьому ці питання, як і зародження і становлення жіночого класичного танцю, надалі викликатимуть дослідницький інтерес у зв'язку з актуальністю мистецьких новаторських пошуків, активізацією феміністичних рухів, загальним поглибленням актуальності гендерної проблематики в сучасних соціокультурних процесах.

Ключові слова: жіноче виконавство, український балет, танець, джерела, наукові дослідження.

Захарова Валентина Анатоліївна, аспірантка Київського національного університету культури і мистецтв

Женщины в украинском балете: к историографии исследования

Цель исследования – систематизировать основные работы по освещению роли женщин – танцовщиц, балетмейстеров, педагогов – в становлении украинской балетной школы, представленные наработками украинских ученых-искусствоведов и другими публикациями. **Методология исследования** основана на использовании исторического, библиографического и описательного методов с проекцией на искусствоведческий анализ. **Научная новизна.** Стаття является первой попыткой систематизации материала о исследованиях женского балетного исполнительства в Украине. **Выводы.** Анализ источников по истории становления балетного искусства Украины и начал формирования отечественной школы балетного исполнительства дает основания утверждать о достаточно накопленный фактологический и исторический материал. Однако исследование становления и современного состояния женского балетного исполнительства в Украине еще не стало предметом системного интерес со стороны ученых. При этом эти вопросы, как и зарождения и становления женского классического танца, в дальнейшем вызывать исследовательский интерес в связи с актуальностью художественных новаторских поисков, активизацией феминистских движений, общим углублением актуальности гендерной проблематики в современных социокультурных процессах.

Ключевые слова: женское исполнительство, украинский балет, танец, источники, научные исследования.

Zakharova Valentina, postgraduate of Kyiv National University of Culture and Arts

Women in Ukrainian ballets: to the history of the research

The purpose of the article is to systematize the main work on the role of women - dancers, choreographers, teachers - in the establishment of the Ukrainian ballet school, presented by the work of scientists and art critics and other publications. **The methodology** of the research is based on the use of historical, bibliographic and descriptive methods with a projection on art study analysis. **Scientific novelty.** The article is the first attempt to systematize the material on the research of female ballet performances in Ukraine. **Conclusions.** The analysis of sources on the history of the establishment of ballet art in Ukraine and the beginnings of the formation of a national school of ballet performances gives grounds to assert about the accumulated factual and historical material. However, the study of the formation and the current state of women's ballet performances in Ukraine has not yet become the subject of systematic interest on the part of scientists. At the same time, these issues, as well as the emergence and formation of women's classical dance, will further cause a research interest in connection with the relevance of artistic innovative searches, the activation of feminist movements, general deepening of the relevance of gender issues in contemporary socio-cultural processes.

Key words: female performance, Ukrainian ballet, dance, sources, scientific researches.

Українське балетне виконавство – унікальне явище в історії не лише національної, а й світової культури. Воно пройшло довгий час формування, вбираючи кращі стилістично-художні особливості й традиції світового балету та національно-народної хореографії, що знайшло відображення у творчості багатьох вітчизняних балетмейстерів і виконавців, зокрема представниць жіноцтва.

Актуальність і мета. Дослідження становлення і сучасного стану школи вітчизняного балетного виконавства, зокрема жіночого, ще не ставало предметом системного зацікавлення з боку науковців. Розвиток українського балету розглядався переважно в контексті еволюції російського і радянського балету, творчості окремих його представників, зокрема на українських теренах, досвіду навчання українських танцівників і танцівниць у хореографічних школах Санкт-Петербургу і Москви. Також певний пласт досліджень, присвячених життю і творчості українських балерин, містять статті в енциклопедичних виданнях.

Відтак, дослідження жіночого балетного виконавства в Україні уявляється актуальним напрямом сучасних хореографічних досліджень.

Мета дослідження – систематизувати основні праці щодо висвітлення ролі жінок – танцівниць, балетмейстерів, педагогів – у становленні української балетної школи, представлені напрацюваннями вчених-мистецтвознавців та іншими публікаціями.

Комплексні дослідження історії та теорії українського хореографічного мистецтва висвітлені в працях таких науковців, як О. Попик, О. Кульчицька, О. Васильєва, А. Тараканова, З. Шаповал, Р. Сторожук, Є. Тихонова, М. Срібна, П. Білаш, Н. Горбатова, які аналізують розвиток українського балетного мистецтва в ХХ ст. з позицій сучасного бачення розвитку культурних процесів і явищ та в контексті загальноєвропейських і світових тенденцій, а також окремий творчий доробок та виконавську майстерність артисток балету.

Досліджуючи генезу академічного балету в його історичному розвитку, Д. Шариков наголошує, що в добу романтизму в балеті на перше місце виходять жіночі образи. В балеті доби бароко, класицизму, сентименталізму солістами були лише чоловіки, то в романтичних балетах роль солістів надається жінкам, які стають провідними артистками сцени. В цей період розробляється навіть спеціальна техніка

балетного танцю, заснована на використанні спеціальних балетних туфель – пуантів, яка згодом отримала назву пальцевої. Такий танець давав можливість балеринам створення неземного, чистого повітряного образу [13, 77].

Аналізуючи еволюцію балетного танцю, О. Шабаліна висловлює думку, що появу жіночого балетного танцю можна потрактувати як історію, відтворену через жіноче тіло на сцені, яка є вражаючим і актуальним внеском в історію танцю з часів канонічного дев'ятнадцятого століття [14, 245-246].

Мистецтвознавець О. Мерлянова досліджувала жіночий танець в народній хореографії та його вплив на формування балетного мистецтва. В своєму дисертаційному дослідженні нею дано визначення поняттю «жіночих танців», які дослідниця трактує як «танці, що виконуються виключно жінками», а вживання терміна «жіночий танець» у вузькому розумінні має слугувати для позначення жіночої хореографічної семантики танцю як у суто жіночих, так і в змішаних танцях. Дослідниця також зазначала, що жіночі танці як такі, сформувавшись в царині обрядової культури, майже завжди витупають засобом етнічної ідентичності.

Аналізуючи жіночі образи, висвітлені в балетних виставах, О. Мерлянова доходить висновку, що відповідно до рівня застосування в балетах елементів жіночого танцю всі національні балетні вистави умовно можна розподілити на дві групи: першу складатимуть ті, в яких пластична характеристика жіночих образів сформована на основі хореографічної лексики, синтезованої із класичним танцем (це балети «Маруся Богуславка» А. Свечникова – С. Сергєєва; «Хустка Довбуша» А. Кос-Анатольського – М. Трегубова; «Лісова пісня» М. Скорульського – В. Вронського; «Відьма» В. Кірейка – А. Шекери); до другої групи належать ті балетні вистави, де окрім образів головних героїнь, наявні масові жіночі танці, які створені за на основі фольклорних зразків, в більшості дівочих танців та хороводів весняно-літнього обрядового циклу (балети «Пан Каньовський» М. Вериківського – В. Литвиненка; «Лілея» К. Данькевича – Г. Березової; «Оксана» В. Гомоляки – Р. Візиренко-Клявіна; «Ольга» Є. Станковича – А. Шекери; «Сонячний камінь» В. Кірейка – В. Шумейкіна; В. Бударіна, «Цвіт папороті» Є. Станковича – А. Рубіної) [5, 12].

Окремий пласт досліджень представлений вивченням творчості відомих танцівниць, зокрема в контексті аналізу постановок національних балетних вистав. Так, увага до теоретичного осмислення особливостей національного балетного мистецтва крізь призму творчості окремих танцівниць знайшла відбиття в наукових працях Ю. Станішевського. У монографії, присвяченій історичному огляду Національного академічного театру опери та балету України імені Тараса Шевченка вчений значну увагу приділив аналізу напрямів творчої діяльності Київської національної опери, її видатних танцівників і танцівниць та балетмейстерів [11]. Також ним проаналізовано творчий доробок відомих балетмейстерів, балетних танцівників і танцівниць, композиторів балету, які жили і творили в різні історичні епохи [10].

Аналізуючи характер танцю балерин та втілювані ними сценічні образи, Ю. Станішевський виокремлює та порівнює як головні партії героїнь, так і ролі другого плану, що теж вирізняються високою технікою виконання та цілісністю сценічної гри. Так, наприклад балетне виконання Л. Герасимчук він виводив з контексту народної танцювальної традиції, що знаходило відбиття в особливому темпераменті та епічності танцю, натомість танець Н. Слободян дослідник відзначав

особливою поетичністю, що в обох випадках яскраво розкривало природу їх танцювального таланту, даючи змогу вживання в образи головних героїнь балетів – Марусі Богуславки, Дзвінки, Манусі та ін. [10, 61].

Праці М. Курінної, Ю. Волхонович, М. Ратанової присвячені творчій діяльності відомої артистки, балетмейстера і педагога Б. Ніжинської. В них висвітлюється життєвий та творчий шлях балерини, діяльність заснованої нею «Школи руху» та аналізується її методична педагогічна спадщина. В творчому і науковому доробку Б. Ніжинської залишився трактат «Школа і театр Руху», який було опубліковано нещодавно в російському збірнику «Мнемозина. Документы и факты из истории отечественного театра XX века» (2014 р.).

В. Пастух в своєму дисертаційному дослідженні, розглядаючи появу й розвиток модерних форм хореографії в Західній Україні на початку XX ст., які ґрунтувалися на новій ритміці і пластиці, охарактеризувала також творчість художніх шкіл в Галичині, які очолювали відомі українські хореографи-жінки – Д. Нижанківська-Снігурович, Д. Кравців-Ємець, Є. Голубовська-Гогулівська та ін. [6, 13]. Окрема публікація, присвячена діяльності Д. Нижанківської-Снігурович у Вінніпезі, належить авторству М. Антонович-Рудницької, де серед головного її доробку називається балет на три дії «Ніч на Івана Купала».

Знаковою постаттю в розвитку жіночої балетної школи України та й загалом національного балету була творчість Г. Березової – вихованки видатної російської балерини А. Ваганової. Їй присвячені дослідження Д. Дегтяр. Першою серйозною балетною роботою Г. Березової було «Лебедине озеро» (1937), до постановки якого було залучено найкращих українських артистів балету – К. Васіну (Одетта), З. Лур'є (Оділія), О. Соболев (Зігфрід), Н. Скорульську (Весна), Л. Герасимчук (Літо), О. Веселову (Осінь), В. Шехтман-Павлову (Зима) [3, 343].

В балеті «Лілея» засобами оригінальної хореографічної лексики, що була вибудована на основі синтезу класичних та фольклорних елементів танцю, було створено картини купальських ігор, де переважали жіночі танці у вигляді хороводів. Г. Березовою було введено в сценічне вирішення балету не лише лексичні, а й структурно-композиційні прийоми з народної хореографії.

Саме в балеті «Лілея», як пише В. Пасютинська, відбулося становлення чоловічого та жіночого танців українського національного балету, що появлялося в поєднанні народного танцю з елементами класичного, що збагатило жіночий танець в українському балеті, надало йому неповторного національного колориту [7, 44].

Дослідженню творчих балетних постановок Г. Березової на українській сцені присвячені праці Д. Дегтяр, В. Володько, Ю. Станішевського, М. Загайкевич. Зокрема, В. Володько зазначала, що «Г. Березова, створюючи хореографічну характеристику Лілеї та Степана, йшла від танцювального фольклору. Вона об'єднала український та класичний жіночий і чоловічий танці в класичному балеті яскравим національним колоритом» [2, 289].

Принагідно зазначимо, що до аналізу жіночих образів балету «Лілея», втілюваних на балетній сцені різними виконавицями в різних постановках, зверталися в своїх мистецтвознавчих дослідженнях та нарисах О. Щербакова, Т. Поліщук, Є. Коваленко. Порівняльний аналіз балетної сценографії та виконавських образів в

«Лілеї» та «Лісовій пісні» здійснено Е. Пустовою в контексті формування традицій національного, зокрема жіночого балетного виконавства.

Творчій діяльності В. Калиновської присвячена праця Є. Коваленко, в якій дослідниця акцентує увагу на етапних моментах біографії, зазначаючи, що танцівниця мала прекрасних педагогів – Г. Березову і А. Яригіну, а після закінчення в 1957 р. училища В. Калиновська була прийнята до трупі Київського оперного театру, де дебютувала в провідній партії дівчини-птаха Сюїмбіке в балеті «Шурале» на музику Ф. Яруліна [4, 309-310]. Аналізу виконавської майстерності та високої техніки В.Калиновської, яка завжди розвивала складну драматургію образів, присвячена публікація І.Диченко.

Постаті А. Васильєвої, яка була солісткою Державного академічного театру опери та балету УРСР ім. Тараса Шевченка, присвячена робота А. Кравець.

Артистці балету, харків'янці Я. Гладких присвячений аналітичний огляд її творчості І. Чубасової; виконавську балетну майстерність Г. Дорош розглядав у своїх публікаціях А. Тулянець; в контексті конкурсної балетної творчості молодих виконавців творчі досягнення танцівниці Т. Голякової висвітлено в матеріалах Т. Швачко.

В контексті розглядуваної проблематики заслуговує також на увагу дослідження історико-музеєзнавчого характеру М. Срібної, присвячене висвітленню тематичних фондів колекцій Національного музею історії України, присвячених визначним балетним танцівницям: Г. Кушнірової, Т. Боровик, О. Філіп'євої та їх внесок в розвиток світового балетного мистецтва. Творчій діяльності цих балерин присвячені журнально-газетні публікації Н. Зубаревої (Г. Кушнірова), Н. Сороки, М. Петренко, Т. Голубевої (Т. Боровик), В. Туркевича, А. Хижньої (О. Філіп'єва).

Виконавська майстерність таких визначних балерин сучасності, які є родом з України, але підкорили світові балетні сцени, як Я. Саленко, А. Матвієнко, О. Філіп'єва, С. Захарова, У. Лопаткіна, на жаль, допоки не стала предметом глибоких наукових мистецтвознавчих досліджень в питанні виявлення особливостей становлення школи жіночого балетного виконавства. Нині подробиці творчої кар'єри та злетів балерин здебільшого висвітлюється на шпальтах популярних видань або в інтернеті.

Осібню варто виокремити монографію львів'янки М. Пастернакової «Українська жінка в хореографії», що вийшла друком в 1963 р. (Вінніпег). В цьому мистецтвознавчому дослідженні здійснено аналіз фольклорного, класичного та модерного танцю крізь призму творчості виконавиць, які працювали в діаспорі: Л. Білошицька, О. Вікул, О. Войновська, Т. Вожаківська, А. Заварихіна, Л. Ковч, В. Переяславець, Б. Попович, Г. Самцова, Є. Сташинська.

До речі, біографічні відомості про танцівниць-балерин в енциклопедичних виданнях подекуди є чи не єдиною інформацією щодо їх виконавського доробку в балетному мистецтві, що частково збіднює науковий пошук та аналіз для виявлення цілісної картини становлення школи жіночого балетного виконавства. Втім, подібні тематичні статті все ж дають певні аналітичні відомості щодо основних фактів їх творчої біографії.

Ю. Сахневич в контексті аналізу специфіки акторського мистецтва в балетному театрі також наголошує на неперевершеній технічній майстерності українських балерин А. Васильєвої, О. Гаврилової, Л. Герасимчук, В. Дуленко, Г. Лерхе, А. Яригіної,

В. Калиновської, яка дозволяла їм з високою майстерністю й виразністю виконувати свої партії [8, 137].

Аналіз жіночих образів у балетних постановках здійснено Н. Семеновою, яка виокремлює характерні риси танцю кожної виконавиці: О. Гаврилової, Л. Герасимчук, В. Дуленко, А. Васильєвої, Г. Лерхе, Н. Риндіної, Н. Слободян, Є. Єршової, І. Лукашової, О. Потапової та В. Потапової, і констатує той факт, що «завдяки власним неповторним рисам творчої особистості, доповнюючи балетмейстерський хореографічний текст [вони] створили своєрідні, оригінальні, яскраві пластичні образи Любини Бондарівни, Лілеї, Мавки, Марусі Богуславки, Дзвінки, Олесі [9, 197-198].

Досліджуючи хореографію сучасного балету, Л. Козинко загострює увагу на особливостях жіночого танцю, зокрема на втіленні О. Печенюк образу княгині Ольги під керівництвом балетмейстера О. Ніколаєва.

Аспекти гендерної проблематики в хореографічному мистецтві, зокрема застосування техніки жіночого танцю в чоловічому виконавстві, трансформації жіночого образу в світовому балеті знайшли відображення в роботах Є. Щербак.

Порівнюючи специфіку жіночої та чоловічої пластично-виражальної танцювальної лексики, К. Кіндер досліджувала символічні структури народних танців.

Визначаючи головні тенденції теоретичного осмислення розвитку школи жіночого балету, ми спробували здійснити класифікацію історіографічних джерел за їх типологією та рівнем інтенсивності висвітлення проблематики.

Основу джерельної бази з означеного питання складають як монографічні дослідження, так і окремі наукові праці, публікації, критичні матеріали, періодичні видання тощо. Важливе значення мають як оригінальні, так і репринтні та перевидання творів (записок, трактатів) основоположників балетного мистецтва (артистів, балетмейстерів), а також інші роботи біографічного, аналітичного характеру, в яких розкриваються сутнісні риси балетного виконавства в різні історичні періоди, досягнення та новаторство в постановках балетних вистав, режисерські та хореографічні рішення.

Загалом історіографію з даної тематики можна умовно поділити на такі категорії за важливістю висвітлення проблематики українського жіночого балетного виконавства:

– фундаментальні дослідження (монографії та дисертаційні дослідження з історії українського балету, хореографічного мистецтва й класичного танцю, балетмейстерства, в яких побіжно йдеться про внесок жінок-виконавиць в розвиток балетного мистецтва (Ю. Станішевський, П. Білаш, Т. Павлюк, Н. Горбатова, Л. Косаківська, Е. Пустова, Ю. Тодорюк, В. Щербаков, О. Фомкін);

– праці, присвячені народній хореографії, під безпосереднім впливом якої відбувалося становлення національної балетної школи, насамперед жіночого балетного танцю (В. Верховинець, В. Шкоріненко, С. Легка, К. Кіндер, Л. Маркевич);

– дослідження балетної драматургії, музики, сценографії, які торкаються творчості українських мис тинь (М. Загайкевич, Г. Полянська);

– аналіз балетних постановок, в яких розглядалися жіночі образи (О. Бойко, Н. Семенова, О. Качанова, Н. Скворцова, Л. Вишотравка);

– окремі праці, присвячені персоналіям відомих представників балетного мистецтва, які включають творчі біографії та відомості про доробок танцівниць (В. Володько, Є. Коваленко, А. Кравець, В. Туркевич);

– праці, присвячені різним історичним періодам та аспектам українського балетного виконавства, в яких порушуються питання жіночого балету (В. Щербаков, Є. Яніна-Ледовська, І. Зарецька, Т. Павлюк);

– наукові дослідження та розвідки представників української діаспори, в яких висвітлено внесок жінок у розвиток української балетної школи (М. Пастернакова).

Інформація, присвячена окремим виконавцям, зокрема жінкам-балеринам, представлена також у виданнях популярного характеру. Здебільшого це публікації або інтерв'ю з нагоди прем'єр балетних вистав, ювілеїв, визначних дат в історії балету. Водночас описовий характер подібних матеріалів лише може свідчити про рівень обізнаності та суспільного інтересу до зазначеної тематики, однак він не є глибоким мистецтвознавчим аналізом особливостей української балетної школи, техніки, виконавської майстерності

Висновки. Підсумовуючи, зазначимо, що проведений аналіз джерел з історії становлення балетного мистецтва України і початків формування вітчизняної школи балетного виконавства дає підстави стверджувати про чималий накопичений фактологічний та історичний матеріал, хоча жіночому виконавству присвячено не так і багато ґрунтованих досліджень. При цьому ці питання, як і зародження і становлення жіночого класичного танцю, надалі викликатимуть дослідницький інтерес у зв'язку з актуальністю мистецьких новаторських пошуків, активізацією феміністичних рухів, загальним поглибленням гендерної проблематики в сучасних соціокультурних процесах.

Варто також зазначити, що історичний шлях становлення вітчизняного балету та низка імен видатних українських балерин, балетмейстерів-педагогів, які сформували національну культурну скарбницю – джерело для формування цілісного уявлення про вітчизняну балетну школу, в тому числі жіночого виконавства. Саме в такому контексті вбачаємо перспективність подальших досліджень в цьому напрямі.

Література

1. Білаш П. М. Балетмейстерське мистецтво і становлення української сценічної хореографії у контексті розвитку європейської художньої культури 10-30-х рр. ХХ ст. : дис. ... канд. мистецтвознав. 17.00.01. Київ, 2004. 169 с.
2. Володько В. Ф. Роль класичного танцю у створенні українського національного балету (до сторіччя з дня народження заслуженої артистки України Г. О. Березової) // Мистецтвознавчі записки. 2009. № 16. С. 286-292.
3. Дегтяр Д. О. Балетмейстерська діяльність Галини Березової на сцені київського театру опери та балету (1937–1940) // Актуальні проблеми історії, теорії та практики художньої культури. 2013. Вип. 31. С. 342–348.
4. Коваленко Є. Творчість Валентини Калиновської в контексті розвитку українського балетного мистецтва 60-70-х років ХХ століття // Українське мистецтвознавство: матеріали, дослідження, рецензії. 2011. Вип. 11. С. 309–316.
5. Мерлянова О. А. Жіночі танці в українській народній хореографії: автореф. дис. ... канд. мистецтвознав. : 26.00.01. Київ, 2009. 19 с.
6. Пастух В.В. Сценічна хореографічна культура Східної Галичини 20-30-х років ХХ століття : автореф. дис. ... канд. мистецтвознав. 17.00.01. Київ, 1999. 20 с.
7. Пасютинская В. М. Волшебный мир танца: книга для учащихся Москва : Просвещение, 1985. 223 с.
8. Сахневич Ю. Ю. Специфіка акторського мистецтва в балетному театрі // Культура і мистецтво у сучасному світі. 2014. Вип. 15. С.132–138.

9. Семенова Н. М. Особливості втілення видатними українськими балеринами хореографічних образів національних балетних вистав ХХ ст. // *Культура України*. 2012. Вип. 39. С.191–108.
10. Станішевський Ю. Балетний театр України : 225 років історії. Київ : Музична Україна, 2003. 440 с.
11. Станішевський Ю. Національний академічний театр опери та балету України ім. Тараса Шевченка: історія і сучасність. Київ : Музична Україна, 2002. 735 с.
12. Станішевський Ю. О. Балетний театр Радянської України 1925-1985. Шляхи і проблеми розвитку. Київ : Музична Україна, 1986. 237 с.
13. Шариков Д. І. Генеза академічного балету: історичний розвиток, персоналії, виражальні засоби // *Парадигма пізнання: гуманітарні питання*. 2014. № 3 (3). С.73–83.
14. Шабаліна О. М. Модерний танець жінок-балетмейстерів Заходу ХХ століття: культурологічний аспект: автореф. дис. ... канд. мистецтвознав. 26.00.01. Харків, 2010. 18 с.

References

1. Bilash, P. M. (2004). *Baleystestery art and the formation of Ukrainian stage choreography in the context of the development of European artistic culture in the 10-30's of the XX century*. Candidate's thesis. Kyiv [in Ukrainian].
2. Volodko, V. (2009). The role of classical dance in the creation of the Ukrainian national ballet (for the centenary of the birthday of the Honored Artist of Ukraine G. A. Berezova). *Mystettsvoznachchi zapysky*, 16, 286-292 [in Ukrainian].
3. Degtyar, D.O. (2013). Ballet master activities of Galina Berezova on the stage of the Kiev Opera and Ballet Theater (1937-1940). *Aktualni problemy istorii, teorii i praktyky hudozhnioi kultury*, 31, 342-348. [in Ukrainian].
4. Kovalenko, E. (2011). Creativity of Valentina Kalinovskaya in the context of the development of Ukrainian ballet art 60-70-ies of XX century. *Ukrainian art studies: materials, research, reviews*, 11, 309-316 [in Ukrainian].
5. Merlyanova, O. (2009). Women's dances in Ukrainian folk dance choreography. Extended abstract of candidate's thesis. Kyiv [in Ukrainian].
6. Pastuk, V. (1999). Scene choreographic culture of Eastern Galicia 20-30th years of the twentieth century. Extended abstract of candidate's thesis. Kyiv [in Ukrainian].
7. Pasyutinskaya, V. M. (1985). *The Magic World of Dance: A Book for Students*. M.: Enlightenment [in Ukrainian].
8. Sakhnevich, Y. (2014). Specificity of acting in ballet theater. *Culture and art in the modern world*. 15, 132-138 [in Ukrainian].
9. Semenova, N.M. Features of incarnation by outstanding Ukrainian ballerinas of choreographic images of national ballet performances of the twentieth century. *Culture of Ukraine*. Aug. 39, 191-108 [in Ukrainian].
10. Stanishevsky, Y. (2003). *Ballet Theater of Ukraine: 225 Years of History*. Kyiv : Muzychna Ukraina [in Ukrainian].
11. Stanishevsky, Y. (2002). *National Academic Theater of Opera and Ballet of Ukraine named after. Taras Shevchenko: History and Modernity*. Kyiv : Muzychna Ukraina [in Ukrainian].
12. Stanishevsky, Y. (1986). *Ballet Theater of Soviet Ukraine 1925-1985. Ways and problems of development*. Kyiv : Muzychna Ukraina [in Ukrainian].
13. Sharikov, D. I. (2014). Genesis of Academic Ballet: Historical Development, Personality, Expressive Means. *Paradigm of Cognition: Humanitarian*, 3 (3), 73-83 [in Ukrainian].
14. Shabalina, O. M. (2010). Modern dance of women-choreographers of the West of the XX century: cultural aspects: Extended abstract of candidate's thesis. Kharkiv [in Ukrainian].